

УДК 929Мечников:087:[94:378.4(477.74-21)]»1890/2025»
DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1\(33\).333408](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1(33).333408)

Хмарський Вадим Михайлович

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Всеволода Змієнка, 2, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: +38 (048) 723 52 54;
e-mail: khmarskyi@onu.edu.ua
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8140-639X>

**ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗУ ІЛЛІ МЕЧНИКОВА
У СИНТЕТИЧНИХ ПРАЦЯХ З ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ (КІНЕЦЬ 19 – ПОЧАТОК 21 СТ.)**

Статтю присвячено еволюції образу видатного науковця, Нобелівського лауреата Іллі Мечникова в узагальнюючих працях з історії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, у якому він працював у 1870–1882 роках. З кінця 19-го століття і до сьогодення з'явилися друком сім книжок, брошура і стаття. Автором першої такої праці був у 1890 році професор Олексій Маркевич. У ній І. Мечников представлений одним із провідних університетських вчених-біологів. Проте у 1915 році професор Михайло Попруженко у своїй статті «не побачив» І. Мечникова серед видатних науковців університету за 50 років його історії. У радянський час у 1940 р. з'явилась книга з історії університету, в якій автори приділили значну увагу постаті І. Мечникова. Але основний акцент був зроблений на його місці у суспільно-політичній боротьбі в університеті. До 100-річчя університету вийшло дві праці – науково-популярна книжка (1965) та наукова монографія (1968). Автором відповідних фрагментів була професор З. Першина. У них І. Мечникову було присвячено надзвичайну увагу. Він показаний як видатний науковець і культовий персонаж в історії університету. Наступні книжки у 1991 та 2000 роках були науково-популярного характеру, меншими за обсягом. Про І. Мечникова йшлося як про видатного науковця, але не надаючи йому екстраординарного місця в історії університету. У 2015 році вийшла друком фундаментальна монографія з історії університету. У ній місце І. Мечникова було мінімізоване, але віддаючи йому належне як видатному науковцю. У 2025 р. підготовлено монографію, що має презентувати нове бачення і місце І. Мечникова в історії університету. Якщо в радянський час І. Мечникова спочатку було визначено як російського вченого, то згодом – як українського та російського, то сучасні історики не акцентують увагу на його етнічному походженні чи національній самосвідомості, намагаючись осмислити його життя і науковий доробок як невід'ємну частину культурної спадщини сучасної України.

Ключові слова: Ілля Мечников, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, синтетичні праці, еволюція образу, історія університету, історіографія, політика пам'яті, Олексій Маркевич, Андрій Крячун, Заїра Першина, імперська епоха, радянська епоха, сучасність.

Образ Іллі Мечникова є невід'ємною складовою інтелектуального й матеріального ландшафту Одеського університету. Від часу надання закладу вищої освіти його імені, символічно у залі засідань Вченої ради з'явилась скульптура у весь зріст, а на фасаді головного корпусу – велика меморіальна дошка, портрети вченого у різних місцях університету (включаючи музейну експозицію). Протягом десятиліть відбувались численні імпрези, присвячені його пам'яті, призначались стипендії на його честь, зображення уміщувались на різноманітній університетській рекламній продукції. Прізвище використовується у різноформатних університетських заходах, як-от: МечниковСтартФест (свято першокурсників) чи Мечников День (презентація закладу просто неба у Ботанічному саду) тощо. Особливе місце у політиці пам'яті університетського керівництва та істориків посідають узагальнюючі праці з історії Університету, що втілюють певну авторефлексією – осмислення минулого й сьогодення, намагання пізнати себе. Про те, як ювілеї впливають на урочисті заходи та появу синтетичних праць, вже йшлося напередодні 150-річного ювілею [5; 12]. Повернутись до цього вважаємо не зайвим, адже очевидно, що час породжував і змінював не лише загальний погляд Університету на самого себе, а й на таку знакову його постать як Ілля Мечников.

Представимо короткий перелік праць з історії нашого закладу із зазначенням року їхнього виходу друком, який наочно демонструє вирішальну роль ювілеїв як спонукальних чинників університетського історіописання: 1890 р. – книга «Двадцятип'ятиріччя імператорського Новоросійського університету: історична записка та академічні списки» (О. Маркевич); 1915 р. – стаття «Імператорський Новоросійський університет. (з нагоди 50-річчя його існування)» (М. Попруженко); 1940 р. – книга «Одеський університет за 75 років (1865–1940)» (колектив авторів); 1965 р. – книга «Одеському університету – сто років» (О. Юрженко, З. Першина, Г. В'язовський); 1968 р. – книга «Історія Одеського університету за 100 років» (колектив авторів); 1991 р. – книга «Одеський університет, 1865–1890» (колектив авторів); 2000 р. – книга «Історія Одеського університету. 1865–2000» (колектив авторів); 2010 р. – брошура «Одеському національному університету імені І.І. Мечникова – 145. Лібрето напередодні славетного ювілею» (О. Дьомін, В. Хмарський); 2015 р. – книга «Одеський національний університет імені І.І. Мечникова (1865–2015). Історія та сучасність» (колектив авторів).

У підсумку маємо сім праць книжкового формату, брошуру та статтю: два нарративи з'явилися в імперський період, чотири – у радянський і вже три – у сучасний. Далі розглянемо згідно таких характеристик, як зовнішні параметри, насамперед обсяг, що свідчить про докладені до праці зусилля, так і визначальні вербальні маркери, що відображають як добу, і розглянемо візію авторів персони Іллі Мечникова.

Треба зазначити, що вперше про історію Університету заговорили через 10 років після його створення, тобто саме тоді, коли Ілля Мечников ще був одним

з викладачів. Історик права професор Федір Леонтович, будучи на той час ректором, у грудні 1874 року запропонував написати відповідну «стислу записку», але у січні ювілейного 1875 року відмовився від цього проєкту [12, с. 58].

Місію піонера виконав Олексій Маркевич – професор кафедри російської історії, який став автором книги, написаної на перше 25-річчя молодого закладу освіти. Ентузіаст по натурі, судячи з усього, з власної ініціативи й без гонорару, він взявся до роботи й за сім місяців представив цілий фоліант на 550 сторінок. «Історія від Маркевича» до початку XXI століття матиме рекордний обсяг серед наративів з історії Одеського університету. Згідно з прийнятими нині стандартами це аж 50 авторських аркушів (у подальшому для стислості – аркуш – це одиниця виміру друкованої продукції, що містить 40 тисяч друкарських знаків). У перших рядках автор дякував як ректорові С. Ярошенку (1881–1890) за підтримку, так і колезі професору-філологу О. Кочубинському – за сприяння друку книги [7, с. V–VI].

Праця О. Маркевича складається зі вступу, передісторії, загальної історії Університету, історії кафедр, навчально-допоміжних установ та додатків. Мету твору автор визначив так: показати перші кроки навчального закладу методом систематичного викладу його історії, розглядаючи становище «існуючих у ньому протягом цього часу кафедр, оскільки навчальні й виховні заняття викладачів були, без сумніву, головною справою всього його життя (підкреслення наше – авт.); до того ж таким шляхом нам легше за все ознайомитись і з самим складом університетських викладачів» [7, с. 157]. Ця величезна за обсягом, у дусі позитивістських текстів, енциклопедія Університету, по суті, зберігає своє значення й донині.

Центральною частиною книги є огляд історії 38 кафедр (400 сторінок) з біографіями 145 науковців. Майже п'ять сторінок (близько 1% від обсягу всієї книги і понад 1% у межах галереї біографій) присвячено Іллі Мечникову у розповіді про фізико-математичний факультет і зокрема кафедру зоології, на якій він працював. Йдеться про шістьох зоологів, але О. Маркевич дозволяє собі епітет лише до І. Мечникова, називаючи його «знаменитим зоологом» [7, с. 446]. Історик наводить стислу біографію, переповідаючи про початок наукової кар'єри, змальовує обставини переїзду до Одеси, виходу у відставку та факт перебування І. Мечникова на той час у Парижі. Також в книзі міститься перелік праць, серед яких 80 наукових (переважно німецькою мовою) та 15 науково-популярних, який і займає більшу половину інформації про науковця.

Загалом розповідь про І. Мечникова лише за рахунок довшого переліку праць більша за інші і цілком співмірна з сюжетом про його колегу по кафедрі О. Ковалевського. Але І. Мечникова частіше за всіх згадано у сюжетах про інших зоологів. О. Маркевич (1847–1903), будучи не лише сучасником, але й майже однолітком І. Мечникова, написав текст лише невдовзі після від'їзду науковця до Франції, і тому цілком слушною є його заключна ремарка: «Діяльність І.І. Мечникова надто близька до нашого часу, щоб я дозволив собі

висловлювати про неї своє міркування, але про наукове значення її достатньо говорить сама відомість І. І. Мечникова» [7, с. 448].

Отже, оптика часу ще не дала можливості створити цілісний прижиттєвий образ Іллі Мечникова, але очевидний масштаб особистості було відзначено.

Минуло чверть століття. Станом на 1915 рік 70-річний Ілля Мечников вже сім років як був лауреатом Нобелівської премії й продовжував жити у Франції. А в Університеті задалегідь (з 1911 року) почали говорити про написання історії до 50-річчя. За редакторство й авторство розгорілася боротьба та дійшло навіть до балотування на Раді університету. У травні 1913 року проєкт мав здійснювати декан історико-філологічного факультету, історик професор Олександр Доброклонський. Втім з певних причин він відійшов від справи, і Рада спішно доручила її іншому історикові – професору Івану Линниченку, проте й він не впорався із завданням [1, арк. 91–93]. В умовах Першої світової війни та цілковитого згортання ювілейних заходів Університет міг залишитися без чергового наративу. Ситуацію врятував філолог професор Михайло Попруженко, який свого часу програв балотування О. Доброклонському. Він опублікував у петербурзькому журналі «Історичний вісник» статтю про історію Університету за 50 років.

«Історія від Попруженка» («стислий нарис», за визначенням автора) – стаття обсягом в один авторський аркуш. На його думку, «університет за п'ятдесят років свого існування пережив, звичайно, чимало різних небезпек і хвилювань, досить дав Росії (Російській імперії – авт.) працівників такого типу, а водночас цілком виразно встановив завдання спеціальних місцевих наукових потреб і запитів тієї частини нашої батьківщини, в якій йому потрібно було стати центром і осередком вищого просвітництва, розсадником освіти» [11, с. 605].

Текст М. Попруженка на 16 сторінок був у 50 разів менше тексту О. Маркевича. Приділивши значно більше уваги гуманітаріям, він лише дві сторінки відвів «природничникам» серед яких визначив п'ять персон – О. Веріго, М. Головкінський, О. Клосовський, Р. Прендель, І. Сінцов. Нобелівського лауреата Іллі Мечникова серед них не було. Дивним є те, що він відзначив створення бактеріологічної станції у Севастополі (університетське товариство природознавців), навіть не згадавши подібну знамениту установу в Одесі. Певно це пов'язано не з обсягом журнальної статті, а обставиною перебування І. Мечникова під час світової війни за кордоном, що могло вважатись непатріотичним і вплинути на аперцепцію М. Попруженка.

До написання наступної історії Університету минула ще чверть століття. За іронією долі це знову припало на роки вже світової війни. За цей час Університет закривали, розпорошували, створювали на його сколах інші заклади освіти, потім вже їх розпорошували, поки врешті не повернулись у 1933 році до ідеї його відновлення під назвою Одеського державного університету. Оскільки написання першої радянської історії було вельми непростою справою, адже припало на часи вже сформованої сталінської візії минулого, коли

«методологічні помилки» могли бути небезпечні для кар'єри чи долі науковців, то очолив написання книги особисто ректор Микола Савчук (1938–1948), а відповідальним редактором був професор-історик Костянтин Добролюбський, хоча обидва не стали авторами.

Текст «Історії від Савчука» 1940 року має шість авторів, тобто став уперше плодом колективних зусиль. Було вирішено включити до історії закладу не лише 13 дискретних років після встановлення в Одесі радянської влади (1920–1933), але і університетську історію імперської доби. Книжка мала висвітлити, на думку авторів, «основні моменти» історії закладу. Її обсяг – 15 аркушів, а за структурою – це діахронний наратив, що складається з трьох частин (дві з них присвячено імперському періоду). Вербальні маркери першої радянської праці такі: дореволюційний період – «Одеський університет був дітищем свого міста. Всі контрасти та протиріччя, відтінки суспільно-політичного життя дореволюційної Одеси позначалися на його діяльності»; радянська сучасність – «трудоий ентузіазм працівників університету, його професорів, викладачів та студентів, метод соціалістичного змагання, як основний метод боротьби за рух уперед, турбота Радянської влади та партії про вищу радянську школу, – порука того, що Одеський державний університет, сповнений бадьорості та готовності працювати на користь своєї чудової батьківщини, піде вперед – до нових досягнень та успіхів» [9, с. 186]. Отже, у цій праці в історії Університету утверджувалась радянська парадигма історіописання.

Автором частини, присвяченої 1865–1899 рокам, був історик Андрій Крячун (згодом загине на фронті). Її (44 сторінки) поділено за хронологічним принципом на три розділи – «Боротьба за створення університету» (3 сторінки), «Університет у 1865–1899 рр.» (7 сторінок) та «Суспільно-революційний рух в Одеському університеті в 1865–1899 рр.» (поділений на три підрозділи з тривіальними назвами за хронологічним принципом – «60–70-ті роки XIX століття», «80-ті роки XIX століття», «90-ті роки XIX століття») (34 сторінки). І. Мечникова загадано один раз у другому розділі, а сюжети про нього містяться у двох перших підрозділах заключного розділу, тобто його доробок і діяльність імплементовано до контексту суспільно-політичної боротьби.

Можна стверджувати, що у цьому тексті відбулось тріумфальне повернення І. Мечникова на сторінки університетської історії – його згадано понад 20 разів. Насамперед привертають увагу епітети. Спочатку про І. Мечникова згадано разом з І. Сеченовим як відомих вчених зі світовим ім'ям у перші роки існування Університету, а потім названо у колі п'ятих його «великих наукових сил» 70-х років (разом з О. Вериги, І. Сеченовим, М. Умовим, Ф. Успенським), який «виділявся, як велика, видатна наукова сила, як прекрасний та талановитий лектор», якого одесити вже тоді сприймали «світилом, що сходить» [9, с. 10, 24]. Фактографічною основою став текст О. Маркевича – переказано біографічні дані, але окремо окреслено роль І. Мечникова у роботі товариства природознавців, головування на з'їзді природознавців в Одесі, внесок у становлення

Зоологічного музею та Наукової бібліотеки (разом з Л. Ценковським та В. Григоровичем), популярність як публічного лектора (разом з О. Ковалевським).

Головним було те, що перебування І. Мечникова в Університеті змальовано у контексті суспільно-політичної боротьби у імперії, місті й закладі, продемонстровано його позицію у протистоянні ліберальної та консервативної «партійних» груп в університетській корпорації. Автор уналежнював І. Мечникова до «прогресивного табору», «демократичного крила» стверджував, навіть про «групу Мечникова» (серед прибічників названо О. Трачевського та О. Посникова, а серед опонентів – «консервативна частина професури», яку очолював П. Цитович). На думку А. Крячуна, саме громадянська позиція І. Мечникова стала причиною, через яку він пішов з Університету. На підтвердження цього надано витяги з двох історичних джерел. Спочатку представлено думку жанدارмів – «Мечников – професор зоології, людина крайніх переконань, неможлива в жодному навчальному закладі», а потім і самого науковця – «я відразу зрозумів, що реакційна течія викине мене з університету» [11, с. 24, 25, 31].

Відзначимо також, що у книзі, написаній російською мовою, А. Крячун називає його у дусі часу «видатним російським вченим», «знаменитим російським зоологом-ембріологом», «красою і гордістю Росії».

Загалом сюжети про І. Мечникова подано некомпактно, вони розпорошені по розділу. За обсягом «мечниковські» фрагменти у А. Крячуна та О. Маркевича подібні. Але з огляду на обсяг обох праць, питома вага розповіді про І. Мечникова у новій книжці утричі більша. Вченого змальовано у ній не стільки як потужного науковця, а як «прогресивного» діяча наукова діяльність якого була для автора проявом його суспільно-політичної боротьби.

Минула чергова чверть століття. Закінчилася Друга світова війна. В останній рік війни Університету присвоїли ім'я Мечникова, почалося десятиліття «відбудови», а за ним – десятиліття «відлиги». Особливою подією у житті університету стало сторіччя його історії у 1965 році. До нього готувались і, звичайно, планували писати книгу. Показово, що колишній професор Новоросійського університету історик Антоній Флоровський (1884–1968), живучи у вигнанні, хоч і у «соціалістичній» Чехословаччині, цікавився написанням історії Університету до особливого ювілею [6, с. 139]. Втім, одесити його розчарували, ледве встигнувши в ювілейний рік видати невеличку книжку авторства трьох – історикині З. Першиної, проректора-філолога Г. В'язовського та ректора-хіміка О. Юрженка. Цю книжку обсягом п'ять аркушів автори назвали «коротким нарисом», у якому три з половиною розділи присвячені «дорадянському» періоду (60% обсягу).

Загальна оцінка Університету в «Історії від трьох»: «Протягом всієї своєї історії він був значним центром прогресивної науки та передової демократичної культури двох народів – українського й російського»; дореволюційний період – «незважаючи на жорстокі утиски царату, тут утверджувались матеріалістичні традиції в науці, розвивалася революційна суспільна думка»; сучасність –

«свій сторічний ювілей Одеський університет зустрічає в період натхненної боротьби радянського народу за перетворення в життя грандіозної програми розгорнутого будівництва комуністичного суспільства, прийнятої ХХІІ з'їздом КПРС» [14, с. 3].

Текстологічний аналіз цієї та кількох наступних синтетичних праць з історії Університету дають підстави стверджувати, що розповідь про І. Мечникова, як і увесь імперський період, належить Заїрі Першиній (1925–2003). Цього разу відбулась принципова композиційна зміна – про нього йдеться переважно у розділі «Наукові традиції», що розпочинається такими словами: «Одну з найяскравіших сторінок у розвиток наукової думки в університеті вписав Ілля Ілліч Мечников, чиє ім'я носить нині Одеський університет» [14, с. 15]. Далі оповідь вибудовано за такою фабулою: обставини появи І. Мечникова в Університеті; визначення його як основоположника еволюційної ембріології, порівняльної патології, мікробіології, імунології, як «представника матеріалістичного світогляду у природознавстві»; окреслення його наукових інтересів щодо фізіології внутріклітинного травлення, досліджень по дарвінізму, біологічних методів боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур, засновника бактеріологічної станції; натхненні лекції, які він читав «каменя на камені не залишаючи від лжеучення про божественне походження світу»; скрутні матеріальні умови; про суспільну й моральну обстановку навколо нього («його переслідували і цькували реакціонери», «реакція усунула Мечникова з університету») [14, с. 16].

Крім розповіді про самого І. Мечникова, йдеться й про його однодумців і друзів – співпрацю з І. Сеченовим, О. Ковалевським, Л. Ценковським. Серед послідовників названо В. Заленського, Д. Заболотного, помічників – М. Гамалею та Я. Бардаха. У наступному розділі, присвяченому суспільно-політичній боротьбі в Університеті під назвою «Проти темряви й гніту» його згадано як «непримиренного противника реакційного режиму в університетах», а серед його однодумців названо професорів М. Умова, О. Поснікова, О. Веріго, В. Преображенського, М. Головкінського, М. Дювернуа. У сюжеті про відставку зазначено факт звернення до ректора 95-ти студентів з вимогою залишити І. Мечникова в Університеті, прийняття відставки радою та звільнення з Університету на знак солідарності професорів О. Поснікова та В. Преображенського [14, с. 41]. Отже, до 100-річчя Університету бачимо новий, компактний, фабульно-стрункий і стилістично вивірений сюжет про І. Мечникова.

«Мечниковський» сюжет міститься на 4-х сторінках 75-сторінкової праці – не набагато більше, ніж у А. Крячуна, але з огляду на те, що ця книжка утричі менша за попередню, то фіксуємо чергове збільшення питомої ваги наративу про І. Мечникова: 5% від всього обсягу книжки і понад 8% у її «дореволюційних» розділах. Зазначена вище книжка – перша з університетських історій, написана українською мовою, була наче синопсисом більшої праці.

Так і сталося – за три роки побачило світ фундаментальне видання. Це був справжній колективний витвір, над яким працювали понад 80 авторів та відповідалних осіб, включаючи 14 членів редакційної колегії на чолі з ректором О. Юрженком (1960–1969). Саме координація між такою кількістю виконавців та прагнення до академічності тексту й стала, напевно, причиною затримки видання. «Історія від Юрженка» 1968 року має обсяг 35 аркушів (423 сторінки) і складається з чотирьох розділів. Перші два – «Дореволюційний період» та «Радянський період» (у пропорції за обсягом 3:2) – можна умовно назвати «історичною» частиною, в якій міститься загальна характеристика Університету. Решта тексту була поділена на розділи «Природничі і точні науки» та «Гуманітарні науки» з додатком про науково-дослідні установи. Виділення «наукової» частини було новим у композиції твору. Більше того, вона перевищувала за обсягом «історичну» частину більше ніж вдвічі. Вважаємо це красномовним свідченням намагання змістити акцент саме на сциєнтистське призначення університету, а не на місце у суспільно-політичних процесах.

Вербальні маркери: загальна оцінка – «історія університету складна і в той же час велична тими перемогами науки, що були здобуті у його стінах», «Одеський університет був одним з вогнищ революційного руху на Півдні країни... З невеликого навчального закладу, в якому могли навчатись насамперед представники панівної верхівки, він перетворився на справді масовий, справді народний університет», «Університет став одним з визначних осередків розвитку української культури – національної за формою і соціалістичної за змістом» [4, с. 3–4]. Лейтмотивом «мечниковства» Університету були такі слова з передмови (О. Юрженко): «Історія університету складна і в той же час велична тими перемогами науки, що були здобуті у його стінах. Ім'я І. І. Мечникова опромінює молодість його. Саме у період роботи тут великий український і російський вчений зробив свої відкриття світового значення в біологічній науці» [4, с. 3].

З огляду на структуру монографії сюжети з І. Мечниковим потрапили до обох частин. Авторами умовної «історичної» частини (власне синтези) були шість істориків – К. Мигаль, В. Немченко, П. Некрасов, З. Першина, М. Раковський, Є. Сизоненко. Підрозділи про три перших десятиліття Університету та про студентський рух у ньому написала З. Першина, яка під час роботи над книгою стала деканом історичного факультету (1966). У першому з підрозділів є великий фрагмент, присвячений І. Мечникову. Лейтмотивом до нього стали такі рядки: «Найсвітліші сторінки історії Новоросійського університету пов'язані з діяльністю найвидатнішого бактеріолога І. І. Мечникова». Історикиня виділила розвідці про І. Мечникова найбільший фрагмент у підрозділі. Вона творчо і на основі переважно історичних джерел розширила сюжети, започатковані О. Маркевичем, А. Крячуном та своєю попередньою книжкою науково-популярного формату щодо появи І. Мечникова в університеті («12 років своєї роботи... ні на хвилину не припиняючи науково-дослідної роботи», «був захоплений... головним чином викладанням та внутрішнім життям університету»),

змалювала його як талановитого педагога («спеціальні наукові заняття не лише можуть, але й повинні поєднуватись з викладацькою справою»), і як людину, що дбала про поліпшення кадрового складу і наукових сил Університету («не посідаючи офіційно ніяких адміністративних посад, він постійно піклувався про зміцнення викладацького складу університету передовими вченими»), показала його умілим лектором («аудиторія, де читав І. І. Мечников, завжди була переповнена: сюди приходили студенти з усіх факультетів»), а також розвинула тему суспільно-політичного, світоглядного протистояння «партії червоного Мечникова» (коло його однодумців збільшено до десяти осіб і ще шестеро позначено їхніми послідовниками у майбутньому) з «реакційними професорами-чиновниками від науки, що становили в університеті більшість» (П. Цитовича замінено на трійку інших опонентів). Завершується сюжет драматичним звільненням І. Мечникова із закладу в умовах, коли «реакція цькувала передову професуру» [4, с. 18–20].

Втім розповідь про значення І. Мечникова для Університету не обмежилась лише цим змістовним фрагментом. Він присутній у цьому ж підрозділі, де йдеться про його колег О. Посникова та І. Сеченова, бактеріологічну станцію та наукові з'їзди, публічні лекції, а також у підрозділі, присвяченому студентському руху («наукова і педагогічна діяльність видатних учених-матеріалістів І. І. Мечникова, І. М. Сеченова, М. О. Умова та інших перетворювала університет у вогнище матеріалістичної думки, пробуджувала студентство до активної політичної діяльності») [4, с. 20–22, 52].

У другій частині рельєфно представлено науковий доробок І. Мечникова. Різного обсягу фрагменти про його внесок у науку зроблено у таких розділах як «Біологічні науки. Основні напрями досліджень» (Г. Ткаченко, П. Дмитрашко), «Дарвінізм» (П. Дмитрашко), «Розвиток зоологічних досліджень та зоологія хребетних» (І. Пузанов), «Зоологія безхребетних» (М. Савчук), «Гідробіологія» (О. Прендель), «Мікробіологія» (В. Тульчинська), «Фізіологія людини і тварин» (Р. Файтельберг), «Медичні науки» (Д. Щасний), «Новоросійське товариство природознавців» (А. Можаровська), «Зоологічний музей» (Л. Назаренко), «Наукова бібліотека» (П. Бондаренко) [4, с. 136–166, 400–404, 412–414].

Загалом про І. Мечникова на сторінках монографії «Історія Одеського університету за 100 років» згадано понад 170 (!) разів, як про культового персонажа університетської історії. Його представлено панорамно – як у колі своїх колег, так і у зв'язку зі своїми послідовниками й учнями в Університеті. Якщо зібрати всі фрагменти, сюжети та згадки про І. Мечникова, то набирається матеріалу на один авторський аркуш, тобто стільки, скільки написано про весь Університет понад півстоліття тому у статті М. Попруженка. Втім треба визнати, що питома вага розповіді у про І. Мечникова стала меншою не лише у всій книзі, а й навіть у межах «історичної» частини (3%). Вважаємо це цілком слушним за умов масштабного змалювання цілої установи не лише з метою

створити образ, а й конкретизувати наукові досягнення значної кількості «університетчиків».

Отже, про персону Нобелівського лауреата в абсолютному підрахунку на сторінках книги було згадано частіше, ніж у попередніх працях. Треба зазначити, що І. Мечникова було змальовано у відповідній стилістиці – як ідеальний образ науковця, життєва драма якого пов'язана лише з суспільно-політичною боротьбою чи матеріальним станом.

Минуло ще два десятиліття. За цей час будівництво «соціалізму» переросло у «розвинутий соціалізм», а той несподівано змінився політикою «перебудови». У тих умовах і розпочалася підготовка чергового видання до 125-річного ювілею. Редакційну колегію очолив ректор І. Зелінський (1987–1995). Серед шістьох членів редколегії лише четверо з тих, хто займалися попереднім виданням (колишній секретар парткому і тодішній голова профспілки Л. Калустян, історики З. Першина, М. Раковський та директор Наукової бібліотеки П. Бондаренко), залишились у складі авторського колективу, який включав 46 авторів. Численний авторський колектив, проблеми методологічного порядку (адже це був час пізньої «перебудови», отже соціально-економічної й суспільно-політичної кризи СРСР напередодні його розпаду) призвели до затягування видання, яке вийшло в світ лише у наступному за ювілеєм році. Недоліком твору також була слабка атрибуція – можна лише здогадуватись про авторство того чи іншого фрагменту. Про поспіх під час завершення видання свідчить навіть незбагнений порядок розташування прізвищ авторів на початку книжки та видання її російською мовою.

«Історія від Зелінського» 1990 року – це понад 9 аркушів науково-популярного наративу. «Дорадянський» період (третина обсягу тексту) вперше поступився радянському (майже вдвічі). Книгу доповнюють понад сто переважно кольорових ілюстрацій, що зайняли майже третину сторінок. Про загальне призначення у зазначено вступі: книга «розповідає про виникнення та основні етапи розвитку цього вищого навчального закладу, про становлення його як великого центру науки, освіти та культури в Україні... Автори прагнули на основі виявлених нових документальних матеріалів заповнити «білі плями» на історичній карті Одеського університету, хоча повніше висвітлення історії, оцінка його діяльності, безсумнівно, справа майбутнього», «на сторінках книги читач зустрінеться не лише з минулим, а й із сьогоденням університету, який зримо і відчутно втілює в собі як ті перетворення, які відбулися і відбуваються зараз, так і труднощі, невирішені проблеми нашого суспільства, які багато в чому визначили вимогу його кардинального оновлення» [8, с. 5].

Обсяг книжки був значно менший за попереднє видання (160 сторінок). У розділі «Перший на Півдні» (всього 42 сторінки) висвітлено імперський період Університету. Через це всі сюжети передбачали як популярний виклад, так і лапідарну подачу. Текстологічне порівняння з попередніми двома книжками дає підстави стверджувати, що сюжет про І. Мечникова так само належить

3. Першиній. На її думку, науковець вписав «одну з найяскравіших сторінок у літопис навчального закладу». Його схарактеризовано як «основоположника еволюційної ембріології, мікробіології, імунології», що присвятив увагу вивченню фізіології внутрішньоклітинних процесів, дослідження якого «лягли в основу відкритого ним явища фагоцитозу і розробки фагоцитарної теорії імунітету», який «відстоював і розвивав матеріалістичні положення теорії Дарвіна, утверджував необхідність зв'язку науки з практикою». Звичайно, просліджувався й сюжет боротьби «партії червоного Мечникова» (коло прибічників скорочено до п'яти) за науковий прогрес у боротьбі з реакційно налаштованими професурою і владою». Зазначимо, що вперше йшлося про його праці не лише як біолога, але й про міждисциплінарний дискурс його наукових інтересів, зокрема психологію, «де він сформулював основи матеріалістичної психології, розробив програму досліджень психічних явищ на справжньому науковому фундаменті» [8, с. 13–15].

Сюжет про суспільно-політичну боротьбу з акцентом на студентський рух було «вмонтовано» у заключну частину розділу. Звільнення з Університету однозначно пов'язано з подіями 1 березня 1881 р., коли терористи вбили імператора Олександра II, що «послужило сигналом до розгулу реакції» і саме «на знак протесту проти реакції пішов із університету» і «реакційна частина ради прийняла відставку Мечникова» [8, с. 40]. Не складно помітити, за умов зменшення обсягу фрагмент про І. Мечникова більше нагадує зразок 1965 р., а не 1968 р., адже відбулось повернення від наукового формату до науково-популярного. Вся інформація про нього помістилася на одній сторінці, що становить 1% від загального обсягу книжки.

Прикметно, що висувуючи тезу про те, що «завдяки зусиллям передових учених... університет швидко перетворився на один з центрів демократичної культури українського й російського народів і став грати важливу роль у розвитку науки», автори зазначили десять цих «передових» вчених і очолював їх Ілля Мечников [8, с. 12–13]. Не зайвим буде зазначити, що І. Мечникова (як і переважну більшість) вже не визначали однозначно як «російського» вченого, поділяючи його доробок і спадщину на два народи – український та російський.

«Справа майбутнього», про яку йшлося у передмові до книжки 1991 року, настала вже за дев'ять років – найкоротший інтервал між синтетичними працями книжкового формату. Вийшло в світ чергове видання, яке стало, по суті, виправленим та оновленим варіантом попереднього. Це можна пов'язати зі здобуттям Україною державної незалежності, досягненням міленіуму та 135-річчям Університету, що збіглося з завершенням першого п'ятиріччя перебування на посаді ректора В. Сминтини (1995–2010). Професори-історики З. Першина та М. Раковський не тільки символізували спадкоємність з попередніми проектами, а й відіграли ключову роль у поліпшенні книги. З поліграфічної точки зору це видання залишається й сьогодні найякіснішим і неперевершеним серед всіх книжок з історії Університету.

«Історія від Сминтини» має обсяг понад 26 аркушів науково-популярного тексту, що складається, відповідно до епох, з трьох частин. Імперський час (частина перша – «Перший на Півдні України (1865–1917)») займає всього близько чверті загального обсягу, поступившись не лише радянському, але й періоду 1991–2000 років. Понад 200 ілюстрацій займають майже 25% обсягу книги. Вербальні маркери: призначення – «у нашій книзі йдеться про історію Одеського (Новоросійського) університету, і в цій історії постають загальні закономірності процесу становлення та розвитку національної освіти й науки, труднощі на цьому шляху»; минуле імперське – «був першим на Півдні України й розкрив вияви людського чинника в науці та освіті вже на світанку свого існування. В його стінах працювала ціла плеяда визначних вчених, для яких головним був дух творчості, вибудови наукових шкіл, участь у житті суспільства»; минуле радянське – «в повоєнний період на основі традицій, витворених у попередні періоди, і на ґрунті високого професіоналізму колектив зумів і зберегти вірність принципів спадкоємності в науці, і додержати принципу єдності науки й освіти»; 90-ті рр. ХХ століття – «сучасний етап... розгорнув перед університетом широкі можливості для розвитку творчої думки, хоч труднощі соціально-економічного порядку ставлять часом університет у складне становище» [3, с. 4–5].

Редактором розділу про імперський період і, вочевидь, автором тексту знову була професор З. Першина. За основу було взято фрагмент з попереднього видання. Але загальне скорочення обсягу сторінок на імперський період позначилось і на розповіді про І. Мечникова, яка за обсягом була найменшою за всю історію написання книжок. Втім це не означало, що постать І. Мечникова була піддана значеннєвій редукції. Адже другий з трьох розділів – «Становлення наукових традицій» – розпочинається саме з його постаті словами про «одну з найяскравіших сторінок», йому знову відведено порівняно з іншими більше місця. Стиль викладу – стриманий, позбавлений емоційного драматизму «партійних» колізій усередині корпорації викладачів (його традиційно віднесено до «ліберально налаштованої професури») у тому числі і щодо відставки – сюжет про це містився у наступному розділі під назвою «У суспільному русі» [3, с. 51–52].

Прикметною є загальна оцінка І. Мечникова: «Він уславив свою батьківщину Україну як один з найвидатніших вчених, удостоєний найвищої міжнародної наукової нагороди – Нобелівської премії» [3, с. 13]. Зауважимо, що Нобелівська премія вже стала для пострадянських науковців мірилом найвищих наукових досягнень, а також відсутністю національної ідентифікації науковця при спробі ототожнити його доробок з феноменом України.

Наступна історія Університету вперше набула формату брошури (обсягом майже три аркуші або 48 сторінок), яку через 10 років запропонували два історики (О. Дьомін та В. Хмарський). У «Історії від двох» 2010 року розподіл за епохами дещо змінився: питома вага імперського періоду склала 30%, ра-

дянського – 40%, сучасного – 30%. Привертає увагу претензійна під назвою – «Лібретто напередодні славетного ювілею», адже на той час вже розпочалася підготовка до масштабного проєкту з написання історії Університету. Вербальні маркери можна віднайти в анотації: «У науково-популярному нарисі окреслено основні етапи 145-річної історії найстарішого вищого навчального закладу на півдні України». Нескладно помітити, що ця праця зберегла архітектоніку й зміст своєї значно більшої за обсягом попередниці, але «особливу увагу приділено основним напрямом і тенденціям у розвитку навчального закладу на початку ХХІ століття, оскільки у цей час він ще не ставав об'єктом вивчення істориків» [2, с. 2].

Звернемо увагу, що кількість сторінок праці, відведена на імперську добу, приблизно один аркуш, тобто цілковито співмірна зі статтею М. Попруженка 1915 року, у якій він «не помітив» І. Мечникова. Вперше за півстоліття сюжет про І. Мечникова написала не З. Першина й це не позначилось на його «репутації» – він знову посів чільне місце серед переліку молодих викладачів 60–70-х рр. ХІХ століття «які згодом стали «золотим спадком» світової науки» разом з Н. Кондаковим, Ф. Успенським, О. Ковалевським, В. Заленським, О. Павловим, О. Кирпичниковим. Тричі (більше за всіх) його задано серед восьми науковців, що зробили найбільший внесок до університетської біологічної науки [2, с. 5]. Звертає на себе увагу і те, що автори зосередились виключно на науковій та освітній складовій, зовсім редукуючи, на відміну від радянських авторів, інформацію про суспільно-політичну ситуацію.

На 150-річний ювілей вийшла друком актуальна на сьогодні історія Університету. Підготовка до її написання розпочалася заздалегідь, у червні 2012 року, адже робоча група, яку сформував ректор І. Коваль (2010–2020) ставила перед собою амбітну мету – використати досвід попередників і створити безпрецедентний наратив. На кшталт «Історії від Юрженка» автори-історики мали забезпечити написання загальноуніверситетських сюжетів, а представники кожного з підрозділів – зайнятися як історією відповідної структури, так і історією науки. За дуже складних політичних та матеріальних умов, за відсутності фінансування, завдання було виконано вчасно.

«Історія від Ковалю» вийшла друком на початку 2015 року у форматі колективної монографії – кількість авторів перебільшила символічну кількість у 150 осіб, створивши в буквальному сенсі гранд-наратив та встановивши рекорд за обсягом серед узагальнюючих праць з історії Університету, перевершивши майже вдвічі навіть «Історію від Маркевича» (майже 112 аркушів або 1018 сторінок разом зі світлинами). Як «Історія від Савчука» та «Історія від Юрженка» вона має науковий апарат, вступну статтю і післяслово. У кожній частині був свій науковий редактор, наявна атрибуція щодо кожного фрагмента. Текст доповнено якісними кольоровими світлинами як «Історія від Зелінського» та «Історія від Сминтини».

У новітній монографії автори запропонували свою картину буття Університету в епохах і середовищах, що породжували чи трансформували його, у процесі еволюції закладу вищої освіти як структури у державній системі та водночас об'єкта й знаряддя політики держави, в історії ідей, що знаходили втілення у наукових працях та освітньому процесі завдяки конкретним людям.

Кожна з трьох частин історії Університету (імперська, радянська та сучасна епохи) могла вийти окремим томом. Перша частина має понад 30 аркушів (225 сторінок), складається з семи розділів. Історики є авторами перших двох розділів, присвячених Рішельєвському ліцею та Університету у цілому як інституціям. Інші розділи присвячені чотирьом факультетам та навчально-допоміжним структурам. Не складно передбачити, що про І. Мечникова йдеться як у розділі про загальний розвиток Університету, так і у розділі про фізико-математичний факультет, на якому він працював.

Розділ другий – «Новоросійський університет у 1865–1920 роках» – складається з трьох підрозділів: «Організаційні трансформації та становлення навчального процесу» (О. Дьомін), «Професорська та студентська корпорації» (О. Музичко, В. Хмарський) та «Повсякденне життя викладачів і студентів» (О. Музичко) і за обсягом майже такий, як вся «Історії від трьох» (4,5 аркуші або 50 сторінок великого формату). І. Мечников згаданий у розділі всього 16 разів. Може скластися враження, що автори навмисно применшують роль і значення видатного вченого в житті Університету. Але все таки треба віддати належне авторам, які свідомо понизили градус глорифікації І. Мечникова, зосередившись на створенні образу Університету як інституції та науково-освітньому співтоваристві серед якого була ціла плеяда видатних науковців, у тому числі й Ілля Мечников.

Не будемо деталізувати зміст цього тексту – читач самостійно може скласти враження про нього, адже зазначений розділ з незначним редагуванням буде опубліковано нижче з метою представити наш заклад вищої освіти протягом першої епохи його історії – як тло на якому розгорнулась діяльність Іллі Мечникова. Адже хоч він працював в Університеті у перші роки його заснування, але і після відставки, навіть перебуваючи за кордоном, підтримував зв'язки з науковцями й на початку ХХ століття. Перша епоха Університету скінчилася майже одночасно з завершенням земного шляху Іллі Мечникова – заклад було закрито всього через 4 роки після його смерті.

У розділі, присвяченому фізико-математичному факультету, розвитку біологічної науки відведено два підрозділи – «Становлення і розвиток ботанічних досліджень» та «Анатомо-фізіологічний та зоологічний напрями» (разом 25 сторінок, автор – Л. Рясіков). Але й тут ми простежуємо «присутність І. Мечникова». Крім зазначених хрестоматійних біографічних фактів одеського періоду автор зазначає про отримання двічі академічної берівської премії, чітко окреслює сім напрямів зоологічних досліджень. Оцінюючи одеський доробок,

Л. Рясіков зазначає: «Еволюцію Мечников уявляв не як повільний процес поступових змін за Ч. Дарвіном, а як стрибки, схожі на мутації» [10, с. 176]. Завершується фрагмент словами самого І. Мечникова про одеські витоки у формуванні його фагоцитарної теорії, що згодом здобуде нобелівське визнання: «Я сказав собі: якщо моє припущення правильне, то скабка, вставлена в тіло личинки морської зірки, що немає ані судинної, ані нервової систем, повинна за короткий час оточитися рухливими клітинами, що налізли на неї. Я зірвав декілька трояндових шипів і негайно вставив їх під шкіру чудових, прозорих, як вода, личинок морської зірки. На другий день рано вранці я констатував удачу досліду. Це стало основою теорії фагоцитів, розробці якої було присвячено наступні 25 років мого життя. До цього зоолог, я відразу став патологом. Я потрапив на нову дорогу, яка стала головним змістом моєї діяльності» [10, с. 177].

Крім відведеного І. Мечникову фрагмента на неповних двох сторінках, про нього згадано в обох підрозділах і у різних частинах тексту всієї книги ще понад десять. Слід визнати, що загалом у томі вченому відведено дуже скромне місце. За абсолютним обсягом, як і за академічною тональністю, «мечниковський» сюжет можна зіставити з працею О. Маркевича. Через 135 років історики науки вийшли на новий виток спіралі.

Таким чином, осмислення постаті Іллі Мечникова в історіописанні відбувалося в Університеті шляхом створення певних образів відповідно до трьох великих епох історії – імперської, радянської та сучасної. В імперську епоху Олексій Маркевич «по гарячих слідах» зробив перший крок і сформував позитивістський образ науковця (1890), який виділявся серед колег своїм доробком і активністю. Незважаючи на це, Михайло Попруженко «не помітив» І. Мечникова у своїй невеличкій праці (1915).

Револуційним можна вважати новий образ, окреслений у першій радянській праці 1940 року (Андрій Крячун). Було віддано належне не стільки науковому доробку І. Мечникова, скільки змальовано його у дусі часу, з певними елементами вульгаризаторства, у вирі суспільно-політичної боротьби, у контексті другого різночинського (за В. Леніним – 1861–1895 рр.), етапу визвольного руху в імперії з його революційно-демократичною ідеологією, що стала предтечею появи марксизму та більшовиків. Адже невтомний вчений-матеріаліст з ліберальними поглядами відстоював свою позицію у науці, підтримував студентський рух і врешті постраждав від реакційних кіл.

У подальшому завдяки історикині Заїрі Першиній протягом 60–80-х років відбувається певна корекція образу І. Мечникова. У двох науково-популярних статтях і одній монографії (1965, 1968, 1991) основний текст про І. Мечникова розміщено у тих частинах, де йшлося про освітній процес і наукове життя Університету, і додано окремі епізоди у розділах, присвячених суспільно-політичній боротьбі. Якщо зусилля А. Крячуна можна порівняти з трампліном до виключного визнання постаті І. Мечникова для Університету (його іме-

нем заклад названо через 5 років після виходу книжки), то всі наступні праці (З. Першина) – це апологія прийнятого урядом у 1945 року рішення про перетворення І. Мечникова на культового університетського персонажа, що, звісно ж, не могло не мати надлишкових елементів глорифікації. Втім доза цієї глорифікації чимдалі зменшувалась.

У сучасну епоху формується третій образ. Втім у науково-популярній праці 2000 року ще зберігалась конфігурація попередніх творів (завдяки З. Першиній), хоч і з виразним урахуванням обставини державної незалежності України та намаганням інсталювати доробок І. Мечникова до її культурної спадщини. У брошурі двох авторів 2010 року та ґрунтовній колективній монографії 2015 року бачимо цілковитий відхід від демонстрації суспільно-політичної складової як у житті всього Університету, так і І. Мечникова зокрема. Більше того, навіть доробок науковця не є винятковим феноменом серед спадщини не менш видатних колег як у біології, так і інших науках. Отже, очевидно є редукція місця І. Мечникова у житті Університету – як щодо обсягу, так і щодо оцінки його доробку. Наскільки виправданим є такий підхід – питання дискусійне. Особливо з огляду на те, що постать І. Мечникова залишається об'єктом ідеологічних змагань.

Однією з ознак модерного суспільства є процес націотворення, через що відбувається «націоналізація» історії та боротьба за причетність тієї чи іншої персони до якоїсь нації. Хоча І. Мечников мав по батькові молдовське/румунське коріння, а по матері – єврейське, в імперську епоху питання національності часто-густо вирішувалося на користь російської етнічності. Адже питанням своєї національності він не переймався, зберігав підданство царю й після виїзду з імперії все більше тяжів до «загальноросійської» ідентичності. Тому до середини ХХ століття знаходимо і в радянських працях його визначення як «російського» вченого. У подальшому І. Мечникова почали розглядати з перспективи радянського інтернаціоналізму як українського та російського вченого, а у ХХІ столітті питання національності у текстах було знято зовсім. Останнє, очевидно, є спробою уникнення «проблемної» теми. Адже маючи три етнічні складові – єврейську, молдовську/румунську та російську – він найдовше мешкав в Україні та Франції.

Прикметним маркером «націоналізації» І. Мечникова є популярний енциклопедичний ресурс «Вікіпедія» – дуже потужний чинник формування у сучасної допитливої людини уявлення про світ. Російськомовний ресурс визначає І. Мечникова як російського та французького вченого. Україномовний – як українського та французького (до широкомасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну там була ще вказівка й на його «російськість»). Найкоректнішим, на нашу думку, є англomовний текст, вільніший від ідеологічного протистояння, згідно з яким І. Мечников «був зоологом із Російської імперії молдовського дворянського походження...; що народився в регіоні Росій-

ської імперії, який є частиною сьогоденної України, в родині молдовського дворянина та матері – української єврейки, а пізніше продовжив свою кар'єру у Франції. Зважаючи на цю складну спадщину, на Мечникова претендують п'ять різних націй і народів» [15].

У підсумку варто зазначити, що могло скластися враження про зменшення інтересу в Університеті до Іллі Мечникова у ХХІ столітті. Втім це не так, адже науковці Університету цього року завершили написання колективної монографії «Ілля Мечников та Одеський університет: епоха, люди, ідеї», у якій не претендують на створення «остаточного й правдивого» образу Іллі Мечникова, а, навпаки, запрошують поміркувати над цим на рівні й засобами ХХІ століття. Ілля Мечников, безсумнівно, вітчизняний науковець, який народився, навчався (Харківщина), сформувався як науковець (Одеса) саме в Україні, яка сьогодні плекає його наукову спадщину. Втім ніхто не намагається «націоналізувати» постать і спадщину Іллі Мечникова, не претендує на його монопольне володіння. Особливо з огляду на те, що справжня наука не має державних кордонів і науковий доробок видатної особистості належить всьому світові. Вважаємо, що навіть в умовах деколонізаційного тренду, все-таки варто надавати перевагу саме антропологічному дискурсу, презентуючи Іллю Мечникова як людину, яка в інтер'єрі свого часу намагалась здійснювати різноманітні повсякденні практики, вирішувати професійні проблеми, реалізовувати себе відповідно до життєвого призначення, яким він його для себе бачив.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Одеської області. – Ф. 45. – Оп. 11. – Спр. 4.
2. Дьомін О. Б. Одеському національному університету імені І. І. Мечникова – 145. Лібрето напередодні славного ювілею: [наук.-попул. нарис] / О. Б. Дьомін, В. М. Хмарський. – Одеса : Астропринт, 2010. – 47 с.
3. Історія Одеського університету (1865–2000) / Л. О. Ануфрієв, С. О. Аппатов, Ю. О. Амброз [та ін.] ; голов. ред. В. А. Сминтина ; Одес. держ. ун-т імені І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2000. – 225 с.
4. Історія Одеського університету за 100 років / Одес. держ. ун-т імені І. І. Мечникова ; відп. ред. О. І. Юрженко. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 423 с.
5. Коваль І. М. Історіографічне осмислення історії Одеського університету: віхи, люди, тексти, підсумки / І. М. Коваль, В. М. Хмарський // *Красназнавство*. – 2015. – № 1–2. – С. 89–98.
6. Листи А. В. Флоровського до В. Т. Гаяса // Василь Терентійович Гаяс : біогр. матеріали до 85-річчя з дня народження / упоряд. В. М. Хмарський. – Одеса : Гермес, 2006. – С. 21–53.
7. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета. Историческая записка и академические списки / А. И. Маркевич. – Одесса : Экон. тип., 1890. – XV, 734, XC с.
8. Одесский университет 1865–1990 / Л. А. Ануфриев, С. И. Аппатов, Ю. А. Амброз [и др.] ; отв. ред. И. П. Зелинский. – Киев : Лыбидь, 1991. – 160 с.
9. Одесский университет за 75 лет (1865–1940) / отв. ред. К. П. Добролюбский. – Одесса : [б. и.], 1940. – 197 с.
10. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова ; гол. ред. І. М. Коваль ; вступ. сл.: І. М. Коваль, В. М. Хмарський. – Одеса : ОНУ, 2015. – 963 с.
11. Попруженко М. Императорский Новороссийский университет (по поводу 50-летия его существования) / М. Попруженко // *Исторический вестник*. – 1915. – Т. 140. – С. 590–605.

12. Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета за 1874 год: 23 декабря 1874 года. – Одесса, 1874. – 312 с.
13. Хмарський В. М. Ювілеї Університету у контексті їхніх епох / В. М. Хмарський // Ювілейна збірка наукових праць, присвячена 150-річчю Одеського національного університету імені І. І. Мечникова / голов. ред. І. М. Коваль ; редкол.: В. О. Іваниця, В. М. Хмарський. – Одеса : ОНУ, 2015. – С. 9–17.
14. Юрженко О. Одеському університету – сто років / О. Юрженко, З. Першина, Г. Вязовський. – Одеса : Маяк, 1965. – 100 с.
15. Élie Metchnikoff [Електронний ресурс] // Wikipedia. Free encyclopedia – Електрон. дані. – 2025, 24 Май. – Режим доступу https://en.wikipedia.org/wiki/%C3%89lie_Metchnikoff (дата звертання: 01.05.2024). – Назва з екрана.

References

- [1]. Derzhavnyy arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 11, dossier 4.
- [2]. Domin O. B. Odeskomu natsionalnomu universytetu imeni I. I. Mechnikova – 145. Libreto naperedodni slavetnoho yuvileiu: [nauk.-popul. narys] [I. I. Mechnikov Odesa National University – 145. A Libretto on the Eve of a Glorious Anniversary]. Odessa, 2010, 47 p.
- [3]. Istoriiia Odeskoho universytetu (1865–2000) [History of Odesa University (1865–2000)]. Odessa, 2000, 225 p.
- [4]. Istoriiia Odeskoho universytetu za 100 rokiv [History of Odesa University over 100 Years]. Kyiv, 1968, 423 p.
- [5]. Koval I. M., Khmarskyi V. M. Istoriografichne osmyslennia istorii Odeskoho universytetu: vikhy, liudy, teksty, pidsumky [Historiographical Reflection on the History of Odesa University: Milestones, People, Texts, Conclusions]. *Kraieznavstvo*, 2015, no. 1–2, pp. 89–98.
- [6]. Lysty A. V. Florovskoho do V. T. Haliasa [Letters from A. V. Florovsky to V. T. Halias]. *Vasyl' Terentijovych Halias : biohr. materialy do 85-richchia z dnia narodzhennia*, Odessa, 2006, pp. 21–53.
- [7]. Markevych A. Y. Dvadtsatypiatyletje Ymperatorskoho Novorossyiskoho unyversyteta. Ystorycheskaia y zapyska y akademicheskoye spysky [The 25th Anniversary of the Imperial Novorossiysk University: Historical Note and Academic Lists]. Odessa, 1890, XV, 734, XC p.
- [8]. Anufriyev L. A., Appatov S. Y., Ambroz Yu. A. *Odesskyy unyversytet 1865–1990 [Odesa University 1865–1990]*. Kyev, 1991.
- [9]. Dobroliubskiy K. P. *Odesskyy unyversytet za 75 let (1865–1940) [Odesa University over 75 Years]*. Odessa, 1940.
- [10]. *Odeskyyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnikova. Istoriiia ta suchasnist (1865–2015) [Odesa I. I. Mechnikov National University: History and Modernity (1865–2015)]*. Odessa, 2015.
- [11]. Popruzhenko M. Ymperatorskyy Novorossyjskyy unyversytet (po povodu 50-letyia ego suschestvovaniya) [Imperial University of New Russia (On the Occasion of Its 50th Anniversary)]. *Ystorycheskyy vestnyk*. 1915, V. 140, pp. 590–605.
- [12]. *Protokoly zasedanyj Soveta Ymperatorskogo Novorossyjskogo unyversyteta za 1874 god: 23 dekabria 1874 goda [Minutes of the Meetings of the Council of the Imperial University of New Russia for the Year 1874: December 23, 1874]*. Odessa, 1874, 312 p.
- [13]. Khmarskyi V. M. Yuvilei Universytetu u konteksti yikhnikh epokh [Anniversaries of the University in the Context of Their Eras]. *Yuvileina zbirka naukovykh prats, prysviachena 150-richchiu Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnikova*. Odessa, 2015, pp. 9–17.
- [14]. Yurzenko O., Pershyna Z., Viazovskyi H. *Odeskomu universytetu – sto rokiv [Odesa University – One Hundred Years]*. Odessa, 1965.
- [15]. Élie Metchnikoff [Elektronnyj resurs] *Wikipedia. Free encyclopedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/%C3%89lie_Metchnikoff (accessed: 01.05.2024).

Надійшла 16.04.2025 р.

Khmarskyi V. M.

Doctor of Historical Sciences, Professor

Professor at the Department of History of Ukraine and Special Historical Disciplines

Odesa I. I. Mechnikov National University

2 Vsevoloda Zmiiienka St, Odesa, 65082, Ukraine

tel.: +38 (048) 723 52 54;

e-mail: khmarskyi@onu.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8140-639X>

**THE EVOLUTION OF THE IMAGE OF ILLIA MECHNIKOV
IN SYNTHETIC WORKS ON THE HISTORY OF ODESA
UNIVERSITY (LATE 19TH – EARLY 21ST CENTURIES)**

Summary

The article is dedicated to the evolution of the image of the prominent scientist and Nobel laureate Illia Mechnikov in comprehensive works on the history of Odesa I. I. Mechnikov National University, where he worked from 1870 to 1882. Since the late 19th century and up to the present day, seven books, a brochure, and an article have been published. The first such work was authored in 1890 by Professor Oleksii Markevych, in which I. Mechnikov was portrayed as one of the leading university scientists in the field of biology. However, in 1915, Professor Mykhailo Popruzhenko, in his article, did not “recognize” Mechnikov among the prominent scientists of the university in its 50-year history.

During the Soviet period, a book on the university’s history was published in 1940, in which the authors devoted significant attention to I. Mechnikov. However, the main focus was placed on his role in the socio-political struggle within the university. On the occasion of the university’s centenary, two works were published – a popular science book (1965) and a scholarly monograph (1968), with the relevant sections authored by Professor Zaira Pershyna. In these works, I. Mechnikov received extraordinary attention and was portrayed both as an outstanding scientist and a cult figure in the university’s history.

The next books, published in 1991 and 2000, were popular science in nature and more concise in volume. They mentioned I. Mechnikov as a prominent scientist, though without attributing him an exceptional role in the university’s history. In 2015, a comprehensive monograph on the history of the university was published, in which Mechnikov’s place was portrayed briefly, though respectfully acknowledging his scientific contributions.

In 2025, a new monograph was prepared to scientifically present a revised perspective on Mechnikov’s place in the university’s history. While in the Soviet era I. Mechnikov was initially identified as a Russian scientist, and later as both Ukrainian and Russian, contemporary historians do not emphasize his ethnic background or national identity. Instead, they aim to interpret his life and scientific legacy as an integral part of the cultural heritage of modern Ukraine.

Keywords: Illia Mechnikov, Odesa I. I. Mechnikov National University, synthetic works, image evolution, university history, historiography, memory politics, Oleksii Markevych, Andrii Kryachun, Zaira Pershyna, imperial era, Soviet era, present day.